

AC-foredrag 7. 10. 2019

Først tak til bestyrelsen for AC fordi de vil høre mig tale om Den danske Synode i 1969 i anledning af 50-året for afholdelsen, jeg vil dog tale om lidt mere.

Udgangspunktet for dette oplæg er min artikel i Katolsk Orientering. Jeg blev inspireret til at skrive artiklen, da jeg indså, at ingen påtænkte at fejre årsdagen. Det forstod jeg gennem samtaler med mit netværk i min menighed og blandt mine venner og andre. Jeg blev presset til at skrive. Jeg tog kontakt til Lisbeth Rütz på KO. Hun ville gerne trykke en artikel, men betingelsen var, at den var på højst 1400 ord, det var en ufravigelig betingelse. Derfor er der en række ting, som jeg ikke kunne have med i artiklen. Det er nogle nøglebegreber, som Vaticanum II anvendte, og som er nødvendige for helt at forstå synodens tankegang. Dertil kommer nogle bemærkninger om synodens forløb og resultater.

Forudsætningen for vor synode var det af Pave Johannes XXII d. 25. Jan 1959 annoncerede koncil: "Ærværdige Brødre og vore elskede sønner! Vi erklærer for Jer, faktisk rystende, en smule bevæget, men samtidig med ydmyg beslutsomhed navnet på og forslaget til en dobbelt fejring: en synode for Byen og et Økumenisk Koncil for den universelle Kirke. (...) det er ikke nødvendigt med udførlige forklaringer om den historiske og juridiske betydning af disse to forslag. De fører lykkeligtvis til håb og forventning om en fornyelse (**aggiornamento**) af Codex Juris Canonici." (Min oversættelse).

Der er to nøglebegreber, som jeg vil se på. Det ene nøglebegreb er det ord, som Johannes XXIII anvendte i 1959, da han annoncerede indkaldelsen til Andet Vatikanerkoncil nemlig "Aggiornamento". Den umiddelbare oversættelse er ajourføring eller måske modernisering. Imidlertid er det mere omfattende, en indholdsmæssig mere korrekt er "svar på de spørgsmål, som tiderne og tænkningen stiller til vor Kirke". Det er en gammel bestræbelse. Allerede Jesus fik spørgsmålene. Et godt eksempel har vi hos Markus kap. 7. Han drøftede med farisæerne og disciplene spørgsmålet om rent og urent. Om maden sagde Han: "Det kommer ikke ind i hjertet, men ned i maven, og det kommer ud igen". Dermed erklærede Han al slags mad for ren." Hans kritiske holdning til den jødiske overlevering og til farisæerne finder vi flere steder i NT. Johannes 8 om kvinden, der er grebet i utugt, er ganske tankevækkende. Mere om dette senere.

Det andet af koncilets nøglebegreber er ordet "menneskeliggørelse". Det var i høj grad inspireret af de tyske teologer, som skrev efter 2. Verdenskrig. De spurgte "Hvordan kan man tale om Gud efter Auschwitz?" Denne tankegang kom til at præge koncilets vedtagelser fx i Lumen Gentium og i Gaudium et Spes. Die Theologie der Hoffnung – Håbets teologi var og er en inspiration til den teologiske tænkning.

Nogle flere eksempler på Kirkens svar på tidens spørgsmål. Da Kirken kom ud i Romerriget, i den hellenistiske omverden kom der mange spørgsmål fra tidens filosofiske og religiøse retninger til troens indhold. Den tidligste trosbekendelse fra ca. 160 – 170 som Denzinger, det autoriserede opslagsværk har, er denne: "(vi tror) På Faderen, universets hersker, og på Jesus Kristus, og på den Helligånd, og på den hellige Kirke, og på syndernes forladelse", jf. bespisningsunderet med de 5

brød. De følgende ca. 200 år frem til koncilet i Konstantinopel i 381 blev brugt til at formulere den trosbekendelse, som vi bruger også i vor tid. Spørgsmålene var fx "Hvad betyder det, at Jesus var af samme væsen som Faderen? Og hvordan kan Jesus have to naturer? Og er Maria enten "kristusføderske" eller "gudføderske"?

Jeg skal ikke her gennemgå hele kirkehistorien, og alle de spørgsmål som er stillet gennem tiderne, men kun nævne nogle få andre eksempler.

I 700-tallet var missionen fra det nuværende Frankrig begyndt ind i det nuværende Tyskland med flere klostergrundlæggelser. Det betød, at Karl d. Store i sin samling af kirkeretslige regler fra 789 "*Admonitio generalis*" gav påbud om regler om prædiken på folkesproget. Er der fx nogle her der tror, at da Ansgar i 826 kom til Hedeby og Birka, at han prædikede på latin?

I 1100-tallet var der kommet vækst i Vesteuropas økonomi, bl.a. i Frankrig. Det betød, at der blev brug for at flere lægfolk skulle kunne læse og skrive. De ville så også læse i Bibelen og have oversættelser til folkesproget. Det førte til forskellige kætterbevægelser. Og så havde Kirken et problem. **Pave Innocens III** (1198 – 1216) ved i 1199 at indbyggerne i Frankrig har en fransk oversættelse af Det ny Testamente, og at de læser den selv, fordi de foragter "præsternes enfoldighed" ("*simplicitatem sacerdotem*"). Læsningen "skal ikke dadles, men mere anbefales". Men alligevel må ingen – mand eller kvinde - uden undtagelse driste sig til at være lærer. Men læsningen kan ske under tilsyn af en præst. DZ 770f.

Jeg kunne fortsætte år efter år, men springer frem til Reformationen. Her stillede Luther og hans venner virkelig talrige spørgsmål til Kirken. Svaret blev Tridentinerkoncilet (1546 – 63). Dette koncil gav rigtig mange svar på de mange dogmatiske spørgsmål og fastlagde også kirkeretslige regler, som i det store og hele var gældende, frem til den revision, *aggiornamento*, af kirkeretten som kom i 1917.

Et meget vellykket eksempel på *aggiornamento* leverede Gregor d. XIII i 1582. Siden Cæsar havde været i Ægypten hos Cleopatra 44 f.v.t. havde vi i Europa anvendt den ægyptiske, julianske solkalender, som jo var bedre end den i Rom indtil da anvendte månekalender. Den julianske kalender regnede et år som lig med 365,25 døgn. Det er næsten rigtigt, men det korrekte solår er 365,23... døgn, dvs. det julianske år er lidt for langt. Det var blevet klart efter ca. 1600 år; kalenderen var blevet 10 døgn forsinket i forhold til Solen. Så indførte Gregor den nugældende kalender, den er et eksempel på den naturlige åbenbaring.

Naturvidenskaben kom også til at påvirke den egentlige dogmatik. Jeg har nævnt drøftelserne om Marias rolle i frelseshistorien, hun er defineret som "gudføderske". Mariafromheden blomstrede i 1400-tallet, og det blev fastslået, at **hun er født uden arvesyndens skyld**. I 1827 offentliggør den tyske biolog von Baer sine undersøgelser om frøers og andre dyrs forplantning. Han viser, at der til en undfangelse af et individ kræves både mandlig sæd – det var ikke nyt, men også at kvindens æg er lige så vigtigt var nyt. Pius IX fandt derfor anledning til i 1854 at definere dogmet om Marias uplettede undfangelse, dvs. uden arvesyndens "*peccatum originalis*" skyld fra undfangelsen. Også H. C. Ørstedes opdagelse i 1820 af elektromagnetismen gav også et problem. Hvordan kunne en elektrisk strøm gennem en ledning påvirke en kompasnål? Paverne tog stilling til sagen i tre

omgange, i 1841, i 1847 og i 1856. I 1841 Da det handlede brugen af magnetisme i almindelighed, så blev følgende ligeledes fastlagt som rettesnor (per modum regulae) d. 28. juli 1847: "Er enhver fejltagelse, ethvert trykkeri og enhver udtrykkelig eller implicit anråben af dæmoner fjernet, så er brugen af magnetisme, nemlig som en ren handling eller anvendelse af naturlige midler ikke moralsk forbudt, for så vidt den ikke retter sig mod forbudte eller på en eller anden måde forkerte mål. Anvendelsen af naturlige principper og midler på ægte overnaturlige (vere supernaturales) ting og virkninger, for at forklare dem som naturlige, er intet andet end et fuldstændigt utilladelige bedrag og hæretisk." Denzinger 2823 – 2825 (min oversættelse). Det følgende i encyklikaen handler om det forbudte i hekseri, spådomskunst, dødeopvækkelse (animas mortuorum evokare) osv.

Den 15. oktober 1976 offentliggjorde den pavelige Troslærekongregation en erklæring »**Inter insigniores**« ("Blandt de karakteristika") (Denzinger nr. 4590-4606) I denne giver Troslærekongregationen en længere og grundig argumentation imod kvindelige præster. Den direkte anledning var, at den anglikanske Kirke i Canada og England i 1975 havde tilladt kvindernes adgang til præsteembedet. Den officielle kommentar fra 27.1.1977 nævner også de kvindelige præster i den svenske kirke fra 1958. Vi skal erindre, at både anglikanerne og svenskerne har bevaret "den apostolske succession". Derfor måtte Vatikanet reagere.

»**Inter insigniores**« gennemgår alle de traditionelle skriftsteder fra NT, der med rimelighed kan siges at vedrøre kvinderne og embedet. Troslærekongregationen vejer for og imod. Fx kommenteres 1. Kor. 14, 34f med følgende: Kvinder kan godt „profetere“ (her tænkes måske fx på Birgitta af Vadstena og Hildegard af Bingen), men de kan ikke være lærere i kirkeforsamlingen. Men konklusionen efter de mange overvejelser er: "Christus Iesus nullam mulierem inter Duodecim adscivit." "Jesus Kristus har ingen kvinde optaget blandt de tolv." og "Hunc Christi modum cum mulieribus agenda Apostolica communitas fideliter observavit." "Denne Kristi måde at omgå kvinder på, har Apostelsamfundet trofast iagttaget."

Men det afgørende argument for Troslærekongregationen bliver Thomas Aquinas (d. 1274) udsagn: "»ex naturali similitudine repraesentant«, at mændene på grund af den "naturlige lighed" repræsenterer Jesus selv. Derfor kan kun mænd blive præster!

I 1800-tallet får vi industrialiseringen med fordele og ulemper. Hvad skal Kirken svare? Leo XIII udsender i 1891 sin rundskrivelse "Rerum Novarum". 30 år senere har vi haft kommunismens sejr i Sovjetunionen og senere Wall Street krakket i 1929, det behandler Pius IX i sin rundskrivelse Quadragesimo Anno fra 1931. Begge rundskrivelser er svar på samfundets problemer.

Pave Johannes XXIII var født i 1881. I hans levetid var der sket ganske mange nye ting. Biler blev almindelige. Marconi havde udviklet den trådløse telegraf, som på kort tid blev til radio og fjernsyn. Brødrene Wright fik en flyvemaskine i luften, det blev på kort tid til krigsfly under 1. Verdenskrig, senere fik vi passagerfly. Den første atombombe blev kastet over Hiroshima i 1945. I 1957 sendte russerne Sputnik 1 i kredsløb omkring Jorden. De lægevidenskabelige fremskridt var også betydelige, vacciner, insulin, penicillin m.v. Kvinderne var kommet på arbejdsmarkedet, og de havde fået stemmeret. Alt dette stiller nye spørgsmål også til Kirken.

Så da Johannes i 1959 annoncerer et nyt koncil er der nok for en aggiornamento at tage fat på.

De mange nye ting, som var sket i pavens levetid, havde selvfølgelig også påvirket Kirkens biskopper, og de kom til at afgøre koncilets arbejde og vedtagelser. Det gælder i særlig grad konstitutionen "Gaudium et Spes". Konstitutionen om liturgien blev det mest synlige resultat af koncilet. Det var på denne baggrund, at vor danske synode fandt sted.

Kirken i Tyskland var hurtig til at reagere på koncilet. På Katholikentag i Bamberg i 1966 var der flere foredrag om koncilet, et nøgleord var her "menneskeliggørelse". Jeg var der sammen med en gruppe her fra gymnasiet under ledelse af pater Knud Åge Nielsen SJ. Særlig interessant var måske professor Josef Ratzingers foredrag med titlen "Katholicismen efter Koncilet". Den første del af foredraget handlede om den liturgiske fornyelse, dvs. anvendelsen af folkesprogene ved fejringen af messen. Ratzinger gik helhjertet ind for anvendelse af folkesprogene. Hans centrale formulering her var: "Die Sprache der Liturgie muss verständlich sein, das ist unwiderruflich wahr und Grundgesetz der Liturgie". I anden del af foredraget – Kirke og Verden – overvejer Ratzinger, hvad den moderne verden – die weltlichen Welt – betyder. For ham betød det, at Kirken vender sig mod fremtiden og ikke ser tilbage til Middelalderens samfund som en idealtilstand. Han sagde videre, at det er en skandale, at nogle med en påstand om at ville forsvare Guds rettigheder, at de vil forsvare et bestemt samfundssystem og forsvare etablerede magtpositioner. Og videre at de under påstanden at ville forsvare troens uforanderlighed kun forsvare deres egen forstokkethed – "Gestrigkeit". I sit foredrag er Ratzinger tydeligvis inspireret af begrebet "menneskeliggørelse", som vi også møder i koncilets "Gaudium et Spes", og er vigtig i målsætningsbetænkningen for vor danske synode.

Jeg vil nu komme til vor danske synode i 1969, og jeg skal kommentere nogle enkeltheder i min artikel i KO. Den danske, katolske synode 1969

Da pave Johannes XIII i 1959 indkaldte til det andet Vatikanerkoncil (1963 – 65) var hans ønske at gennemføre en fornyelse af hele den katolske Kirke under overskriften "aggiornamento" - ajourføring. Koncilet formulerede mange vigtige tekster. Blandt disse var den dogmatiske konstitution om Kirken "Lumen Gentium", om Kirkens væsen. En vigtig ting her var at understrege, at Kirken ikke kun hierarkiet, men Kirken er hele Gudsfolket. Derfor er konstitutionen om liturgien "Sacrosanctum concilium" også vigtig. Begge konstitutioner fordrer lægfolkets aktive deltagelse i Kirkens liv. "Synode" betyder møde, i en snævrere betydning er meningen et lokalt kirkemøde, som ikke skal forveksles med et koncil, som samler biskopper og andre fra hele den katolske kristenhed. Synoder har været afholdt siden den tidlige Kirke og op gennem Middelalderen. Synoder har haft til formål at behandle lokale kirkeforhold fx i Danmark, eller de har haft til formål at "oversætte" de overordnede principper til det lokale område. I tidlige kirkeretslige regler, som fx Isidor af Sevilla skrev om i sine Etymologier, 5 bog (o. 640), bruges formuleringen "Erit lex ..., secundum consuetudinem patriae, loco temporique conveniens, ...". Eller på dansk "Loven skal være ... ifølge landets sædvane, og passende til tiden...". Isidors principper gentages i den kirkeretslige samling af tekster Gratians Dekretaler fra ca. 1140. De senere år har Kirken haft flere synoder med udvalgte emner.

Efter andet Vatikanerkoncil var derfor selvfølgelig, at vor biskop Martensen – som en af de første biskopper i Verden – indkaldte til den første lokale, danske synode siden reformationen. Det skal dog lige bemærkes, at i Holland afholdt man allerede i november 1966 et ”pastoralkoncil”. Den danske synode blev annonceret i et ”hyrdebrev” i Katolsk Ugeblad d. 3. september 1966 til afholdelse i 1968. Biskoppen nedsatte en arbejdsgruppe, som skulle forberede mødet. Pater Gregoire O. P. var den første leder af forberedelserne. I et interview i Katolsk Ugeblad beskrev han synodens arbejde ”som en Kirke på vandring”. Forberedelserne tog fart i 1967 med valg af medlemmer. Der var en liste med mere end 300 navne på lægfolk som kandidater. Præsterne og nonnerne blev valgt særskilt. Der skulle vælges i alt 200 medlemmer til synoden, valgordningen sikrede, at alle landets menigheder fik mindst et medlem. Tre fjerdedele var direkte folkevalgte, andre blev personligt udpeget af biskoppen, den samme praksis gjaldt også for præster og nonner. Jeg var selv en af de bispeudnævnte medlemmer. Jeg ved ikke, hvorfor jeg blev valgt, men biskoppen kendte mig her fra gymnasiet og fra DUK. Valget blev afholdt d. 1. 10. 1967, og de indledende møder i regionerne fandt sted i november og i december. Synoden fandt sted på Nyborg Strand i august 1969 og ikke i 1968, som var den oprindelige plan – tidsnød.

Forberedelserne foregik i en række kommissioner hver med deres emner. Af praktiske grunde var landet opdelt i 6 regioner, som alle skulle behandle alle emner. Lad mig nævne et par: om Kirkens målsætning, om diakoni, om apostolat, om ægteskab og familie, om liturgien, om ungdommen, om præstecølibatet. Synodemedlemmerne havde mulighed for at foreslå andre emner.

De regionale møder begyndte straks efter valget i efteråret 1967 og fortsatte frem til foråret 1969. Resultaterne af de regionale møder blev sendt til den centrale ledelse på bispekontoret. Her blev der så udarbejdet endelige resolutionsforslag med ændringsforslag til fremlæggelse og behandling på selve synoden.

Synoden fandt sted på Nyborg Strand i august 1969 og foregik fra mandag til fredag. Der deltog som gæster ikkevalgte danske katolikker og repræsentanter fra andre trossamfund og fra folkekirken – de havde taleret på mødet. Anne Marie og Johannes Ågård fra Århus universitet var markante deltagere.

I region 6, København, var den internationalt anerkendte teolog pater dr.phil. H. Roos S. J. formand. Han var også formand for gruppen for drøftelsen af Kirkens målsætning. På regionalgruppens første møde var hans første sætning: ”Kirken i Danmark kan ikke have et andet mål end hele Kirken!” Han var måske den, som var bedst orienteret om den internationale udvikling, og han var nok hovedansvarlig for den betænkning, der blev brugt som indledning på selve mødet på Nyborg Strand. I den endelige betænkning om Kirkens målsætning står bl.a. følgende: ”Kirken er som sin Herre ikke kommet for at herske – men for at tjene både Gud og mennesker. Hvad Gud har åbenbaret, først under den gamle pagt, sidst og endegyldigt ved sin Søn, det forkynder Kirken, ... Derfor er det aldeles nødvendigt at besinde sig på den kristne målsætning, så vi nøje ved, hvad vi kan opgive af uvæsentlige, forældede former og strukturer, og hvor i det moderne samfund vi skal sætte ind. ... Den kristne kirke menighed skal ikke blot lade høre fra sig, når det gælder konstruktiv kritik af samfundet, ... men også ... for at menneskeliggøre tilværelsen for andre.” Det er tydeligvis de samme tanker, som Ratzinger gav udtryk for i Bamberg

i 1966. Denne betænkning kom ikke til drøftelse på synoden, men den blev brugt som "åbning" ved synodens begyndelse mandag aften d. 18. august. Disse formuleringer var tydeligt præget af konstitutionen "Gaudium et Spes".

De øvrige resolutionsforslag var om a. Kirkens struktur (i Danmark), b. Diakoni, c. Apostolat I, d. Apostolat II, e. Kirken og den kristne, ægteskabet og familien, f. Kirken og den kristne, det kulturelle liv, g. Liturgi og den enkeltes bønsliv. Alle forslag kom til første behandling tirsdag og onsdag. Anden behandling foregik torsdag og fredag. Plenumbehandlingen af de enkelte forslag var noget kort – 1 time og 20 minutter eller 1 time og 30 minutter – men forslagene havde været til behandling i regionerne. Drøftelserne på selve synoden handlede mest om ændringsforslag til første forslag og så den endelige vedtagelse.

Resolutionerne var en række anbefalinger til biskoppen. I dag – 50 år senere – er de synlige resultater af synoden, at vi har et pastoratråd og menighedsråd, vi fik en ny salmebog - Lovsang (i 1982) og at vi fejrer messen på modersmålet. Ømborgen blev nybygget og var i tjeneste igen fra 1978.

To emner tog mere tid på synoden end planlagt – nemlig Cølibat og Ægteskab Ægteskabet.

Pave Paul VI havde i 1968 udsendt sin rundskrivelse *Humanae Vitae* om ægteskab og fødselsregulering. Den havde givet anledning til mange drøftelser og mange protester i hele Verden. I rundskrivelsen citerede paven Augustin for det synspunkt, at den vigtigste begrundelse for det ægteskabelige samliv er børneavl. Her afslutter Paul VI, at "kunstig" fødselsregulering er forkasteligt, den eneste lovlige fødselsregulering er afholdenhed eller anvendelsen af de "sikre" perioder i kvindens menstruationscyklus. Da Augustins forståelse af ægteskabet ligger langt fra vor tids forståelse, blev Paul VI rundskrivelse genstand for en omfattende debat i hele den katolske Verden – således også i Danmark og på vor synode. Men som pave Frans også skriver i rundskrivelsen i *Amoris Laetitia* i nr. 142: "Af en god grund er en kærlighed (i ægteskabet) uden lyst og lidenskab ikke tilstrækkelig til at symbolisere det menneskelige hjertes forening med Gud."

Cølibat

I 1969 havde er antal præster forladt deres embede, og vi havde en gift præst, som var tidligere folkekirkepræst. Derfor var det selvfølgelig, at præsternes tvungne cølibat blev drøftet. Der var som nævnt 200 medlemmer af synoden, men der var et skiftende antal, som deltog i de forskellige møder på synoden. Når man ser på antallet af afgivne stemmer ved de forskellige afstemninger, var der stor forskel. Ved en afstemning var der kun 102 afgivne stemmer. De afstemninger med flest afgivne stemmer var ved drøftelsen af præsternes cølibat. Til punkter "Ønsker man den nuværende ordning vedrørende præsternes cølibatsforpligtelse bibeholdt" var der 100 nej stemmer ud af 166 stemmer. Til punktet "Ønsker man udvidet mulighed for præste vielse af gifte mænd" var der 132 stemmer for ud af de 166 afgivne stemmer. De øvrige afstemninger vedrørende cølibatsforpligtelsen var tilsvarende kritiske overfor det tvungne cølibat. Det sidste citat på det omdelte papir fra koncilet i Trento vil af mange blive opfattet som svaret på spørgsmålet om forholdet mellem ægteskab og cølibat: "Den der siger, at ægteskabet bør foretrækkes (anteponendum) frem for jomfruelighed eller cølibat, og det er ikke bedre og saligere

(melius ac beatius) at forblive i jomfruelighed og cølibat, end at binde sig i ægteskab, han skal være forbandet”.

Synodens resultater

Både i forberedelserne og på selve synoden var der mange gode ideer til Kirkens mission og arbejde, men der var og er nogle klare begrænsninger for virkeliggørelse af ideerne. Den ene er kirkerettens overordnede regler. De lokale bispes er bundet på hænder og fødder af kirkerettens regler. Det viste sig i al fald i henseende til synodens ønsker vedrørende emnet om præsternes cølibatsforpligtelse; en lokal synode har ingen mulighed for at ændre dette. Kirkerettens regler vedrørende ægteskab, skilsmisse og gengifte kan heller ikke ændres lokalt. Paul VI's rundskrivelse om fødselsregulering kunne en dansk synode heller ikke ændre. Det i indledningen anførte citat af Isidor af Sevilla, at "loven skal være efter landets sædvane" finder således ingen anvendelse i vor tid. En anden begrænsning af synodens muligheder var/er det helt konkrete, at Kirken i Danmark var/er økonomisk nødlidende, særlig de gode ideer vedrørende det diakonale/karitative kan ikke blive til virkelighed. Pave Johannes XXIII ønske om "aggiornamento" af Kirken blev kun nået i begrænset omfang. Jeg ved ikke, om biskop Martensen var tilfreds med den danske synodes forløb og resultater.

Min grundlæggende tese har hele vejen været, at Aggiornamento skal forstås som "svar på aktuelle spørgsmål". Jeg her eksemplificeret fra Jesus over koncilers og pavers udsagn, Innocens III, Tridentinerkoncilet, paverne Leo XIII og Pius IX. Efter koncilet har Paul VI skrevet om udviklingslandene i Populorum Progressio, og pave Frans har skrevet om miljøspørgsmålet i Laudato Si. Så er spørgsmålet, hvad bliver det næste, som Frans skal skrive om? Mit svar er, pave Frans skal skrive om internettets velsignelser og forbandelser, det er et aktuelt spørgsmål til Kirken og til os alle.

Tilføjelse:

Nogle teologer har – særlig efter 2. Verdenskrig – gjort sig overvejelser med et overordnet syn på verdenshistorien. De har anvendt tre facer: den mytiske verden, verdsliggjorte verden og den menneskeliggjorte verden. I den tidlige historie med et mytisk verdensbillede blev det gode liv forklaret med menneskers overholdelse af Guds love. Tilsvarende blev ulykker, krig, misvækst og sygdom forklaret ved menneskers overtrædelser af samme love, se 5. Mos. Kap. 28! Verden bliver verdsliggjort, sekulariseret, i takt med de naturligvidenskabelige og lægevidenskabelige indsigter forøges. Telefonen virker (elektromagnetisme), vaccinationer forebygger sygdomme, p-piller virker. Den menneskeliggjorte verden finder sit udtryk i menneskeretserklæringer. Og det er i den menneskeliggjorte verden, at Kirken har sin plads, jf. Gal. 3, 28 og 5, 1.